

Terénny výskum obsahov kolektívnej pamäte a hermeneutická analýza dát

Ivan Murin

ÚVOD

Termín kolektívny by sa akoby vytrácal z našej odbornej spisby akoby príznak negatívnych konotácií z obdobia jeho zneužívania ideológmi doby. V našej stredoeurópskej tradícii etnologického bádania sa o tento pôvodne vedecký termín môžeme opierať s plnou vážnosťou. Tu sa odvolávať môžeme predovšetkým na jungovskú tradíciu koncepcie kolektívneho vedomia a nevedomia.¹ Iste nemôžeme opomenúť spisbu československého i iného stredo- a východoeurópskeho pozitivisticky ladeného národopisu, ktorý adjektívu *kolektívny* pripisoval význam takmer antropologickej univerzálie.² S dostatočným odstupom sa termín v diskusiách opäť navracia do etnologického i socioantropologického diskurzu. Syntéza prístupu Durkheimovskej školy³ stále rezonuje v kritike vedenej predovšetkým z pozície anglosaskej tradície vied o človeku.⁴

Empiricky, teda hlavne pri terénnom výskume komunikácie evidujeme, že výpovede, správanie sa, sociálne normatívy u jednotlivcov majú určitú jednotiacu bázu spoločne zdieľaných poznatkov, spoločne prežitých udalostí a pomerne zhodne interpretujúcich (invariantných) obsahov prehovorov. Zideologizovaný pojem *kolektív-kolektívny* by rovnako v našom prípade označovala sociológie pomerne synonymne znejúce *skupina-skupinový*⁵, ten však má v odkaze na problematiku spoločných obsahov pamäte jednotlivcov stabilizované označenia *kolektívne reprezentácie/kolektívna pamäť*.⁶ Na rozdiel od historizujúceho výskumu kolektívnej pamäte ako rekonštrukcie minulosti, sa náš výskum viac orientoval v aktuálnych obsahoch a kontextoch, aké sú mentálne reprezentácie predstáv, akú komunikáciu volí jednotlivec a skupina pri získavaní spoločne zdieľaných obsahov informácie. Pre naše spoznávanie obsahov kolektívnej pamäte sme spolu so študentmi Fakulty humanitných študií UK v Prahe realizovali od roku 2005 dl-

1 JUNG, C. G. *Archetypy a kolektívne nevedomie*, Košice 2005.

2 RATNIKOV, V. P. *Kolektiv kak socialnaja obščnosť*, Moskva 1978, s. 214.

3 HALBWACHS, M. *The Collective Memory*, London 1992.

4 CHRISTIAN, P. J. *Memory, Monuments and Conflict*, <http://www.academia.edu/1400651/Memory_Monuments_and_Conflict>, [2014].

5 Vid' napríklad výklad termínu in *Kolektiv, Velký sociologický slovník*, Praha 1996.

6 RYBÁR, J. — BEŇUŠKOVÁ, L. — KVASNIČKA, V. *Kognitívne vedy*, Bratislava 2002.

hodobo stacionárne terénne výskumy rómskej osady na Strednom Slovensku. Je časťou mestečka, kde žije zmiešané majoritné aj minoritné obyvateľstvo. Kritérium etnickej jednotnosti skupiny vyhovuje, prístupujeme k nemu ako k explanačnému modelu používanom pri mikroetnografii.⁷ Z hľadiska etiky výskumu lokalitu pracovne označme Dolinka a realizovali sme ho v roku 2012. Samotný výskum je súčasťou edukácie študentov a tak tématicky ako aj kontextovo sme mohli problematiku skúmať z pohľadu viacerých disciplín výskumu komunikácie človeka. Len ilustratívne môžeme spomenúť záujem viacerých prístupov k témam výskumu sémiotických, kognitívnych, etologických a antropologických. Tématickou oblasťou výskumu boli obsahy kolektívnej pamäte a prvotným účelom výskumu bolo terénnymi metódami zistiť (synchronne) aktuálny stav, získaním jednotlivých prehovorov respondentov a kontexty, pri akých príležitostiach v skúmanej societe rezonujú. Následne porovnať ich stabilitu v čase (diachronne) a to s našimi čiastkovými zisteniami z predchádzajúcich rokov.

TEÓRIA

Teoretickým východiskom ktoré rezonovalo pri výskumoch obsahov kolektívnej pamäte, bol pôvodný Bachtinov koncept⁸ spoznania veci a spoznania osobnosti (vnútorného sveta). Predpokladá, že subjekt výskumu — človek má svoje vnútorné obsahy v ktorých vždy uchováva dištancie. Predmetom pochopenia výskumníka sú potom exkurzy do takto hlbinného sveta skúmaných subjektov. Tieto obsahy majú ako individuálnu tak aj kolektívne zdieľanú podobu. Podľa M. Petruseka môžeme porozumieť len tým činnostiam a produktom, ktoré boli zámerné a zamýšľané.⁹

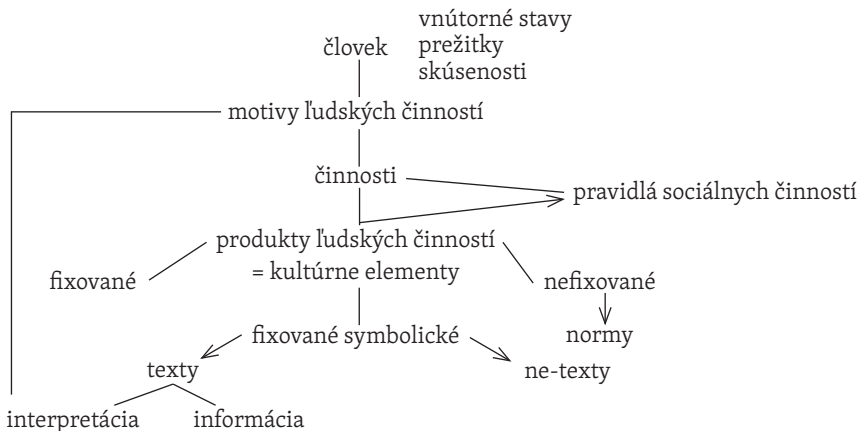

Schéma sféry aplikácie porozumenia podľa Petruseka¹⁰

7 HENDL, J. *Kvalitatívny výskum: Základní metody a aplikace*, Praha 2005, s. 121.

8 BACHTIN, M. M. *Estetika slovesného tvorčestva: K metodologii humanitarných nauk*, Moskva 1979.

9 PETRUSEK, M. *Teorie a metoda v moderní sociologii*, Praha 1993.

10 Ibid. s. 158.

Parafrázujúc M. M. Bachtina, našim postupom pri zaznamenávaní obsahov kolektívnej pamäte bolo zaznamenávať vyjadrujúce sa hovoriace bytie¹¹ s predpokladom, že toto sa realizuje v každodenných činnostiach, postojoch a normách. Predpokladali sme, že v lokalite výskumu sú obsahy kolektívnej pamäte predovšetkým fixované symbolicky, teda ako v textoch tak práve aj v ne textoch, čo je z hľadiska našej metodológie veľmi dôležité.

Druhou výskumnou otázkou, pre ktorú sme chceli výskumom zistiť informácie je etnologická premisa, dla ktorej lokálne spoločenstvo stabilizuje hodnoty, normy, reprezentácie na základe generačnej transmisie a hodnotovej selekcie generácií. Keďže skúmaná lokalita dlhodobo zaznamenáva úbytok najstaršej generácie (odšahovanie, úmrtie) a rastie početnosť mladej a strednej generácie, predpokladali sme, že dochádza k vytesňovaniu starších obsahov, stabilizujú sa a tvoria nové obsahy. Tie prevravia staršie naratívne látky, zaznamenané v polovici 20. storočia.¹²

Keďže skúmané spoločenstvo bolo ešte v druhej polovici 20. storočia pomerne uzavreté, preferovalo vnútrokupinovú, prevažne kontaktnú formu sociálnej komunikácie. So zmenou informačných zdrojov, masmédií a početnejších mimoskupinových interakcií sme predpokladali, že nárast látok a socionormatívnych hodnôt bude fixovaný práve na obdobie posledných 20 rokov. Kultúrna difúzia sprostredkovaná masmédiami ako aj samotný nárast prostriedkov technickej komunikácie v lokalite v tomto období bol zrejmy.

Zo sondážnych prieskumov a výpovedí participantov predvýskumu sme zaznamenávali zjavný stav krízy sociálnej komunikácie v lokalite. Ako sa tento stav prejaví na stabilizovaní a uchovávaní kolektívnej pamäte, bola ďalšia naša výskumná otázka. S ňou úzko súvisí ambícia empiricky overiť Baudrillardovu hypotézu¹³, že priveľa komunikácie štartuje tzv. promiskuitu informácií, kde zohrávajú hlavnú úlohu médiá, ktoré sú podľa J. Baudrillarda nástojom obscenity, priehľadnosti a extázy. Vnútorne obsahy sa potom rozpúšťajú v „pretlaku“ informácií a komunikácie. Takýto stav percipienti pomenovávali ako zánik príležitostí pre vzájomné kontaktovanie sa, generačnú odcudzenosť a nedôveru v kontaktovaní. V tomto kontexte sme očakávali zmeny pri porovnávaní naratívnych látok a to aj v početnostiach narácií v komparácii oral history.¹⁴ Predpokladali sme, že schopnosť pomenovať a stabilizovať nové kultúrne vzory správania ako významnú naratívnu látku kolektívnej pamäte bude nízka.

METÓDA TERÉNEJ DOKUMENTÁCIE A ANALÝZY

Výskum vizuálnych obsahov kolektívnej pamäte a kolektívnych reprezentácií priamo podnietil výskum slovenskej grantovej úlohy VEGA č.1/4476/07 *Komunikačné mo-*

11 BACHTIN, M. M. *Estetika slovesnogo tvorčestva: K metodologii gumanitarnych nauk*, Moskva 1979, s. 410.

12 BODOROVÁ, O. — PULIŠOVÁ, L. *Rómska kultúra v Gemeri-Malohonte*, Rimavská Sobota 2010.

13 BAUDRILLARD, J. *The Ecstasy of Communication*, HALL, F. (ed.) *The Anti-Aesthetic*, New York 1983, pp. 126–134.

14 WENGRAF, T. *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narratives and Semistructured Methods*, London 2001.

dely človeka, metódou vizuálnej antropológie. Pri jej samotnom spracovávaní zohrávalo úlohu interdisciplinárne zloženie výskumníkov v oblasti kontaktnej komunikácie a samozrejme aj možnosti výskumu. Metóda hermeneutickej analýzy vytvára predpoklad pristupovať k interpretáciám, ktoré zistili jednotliví (rôzni) výskumníci do určitej miery zovšeobecňujúco.¹⁵ Dostatok empiricky overiteľných zistení a ich ukotvenie v teoretickom rámci by nás mohlo oprávňovať k sumarizovaniu výsledkov a ich priebežnému zhodnoteniu. Metóda terénneho výskumu nemá v našom prípade zvláštne metodologické vymedzenie. Snáď je dôležité uviesť, že súčasťou výskumu je aj edukácia a to v príprave mimo terén ako aj v samotnom teréne je treba uviesť, že edukácia výskumu sa prioritne zameriava na dosiahnutie úrovne vysokej etiky pri výskume človeka. Do lokality vstupujeme periodicky každoročne ako výskumný tím; jednotliví výskumníci pak separátne, podľa potrieb výskumu. Pri tímovej práci znamenávame svoje zistenia pre potreby všetkých členov výskumu.

APLIKOVANIE METÓD VIZUÁLNEJ ETNOGRAFIE A ANTROPOLÓGIE

Antropológia a etnografia všeobecne je vystavená potrebám početnejšieho mapovania svojich zistení, čo podmieňuje jej synchrónny a súčasne diachrónny charakter. Vzťah medzi kontextom, v ktorom boli fotografie zhotovené a ich spoznaný obsah bol dôležitý pre naše ciele a spolu s verbalizovanými výpoveďami respondentov a informáciami z terénnych pozorovaní tvorili základnú terénnu dokumentáciu. Rozličné teoretické a metodologické prístupy vidia tento vzťah celkom odlišne. Dva pohľady reprezentujú dve metódy uplatnenia v teréne. Vedecko-realistický prístup sa pokúša regulovať kontext, v ktorom sú obrázky zhotovované v poradi, že ich obsah by mal zahŕňať spoľahlivú vizuálnu evidenciu kompletných kontextov a procesov. Takýto prístup je v kontraste k reflexívnemu prístupu, ktorý argumentuje, že je nemožné zaznamenať kompletne procesy, aktivity, alebo súbory vzťahov vizuálne, a vyžaduje, aby pozornosť (dôraz) bola kladená na kontext v ktorom sú vizuálne záznamy zhotovované.

Realistický prístup k obrázkom v etnografii predpokladá, že objektom analýzy je snímok alebo jeho obsah. Kontext vytvárania obrázku je dôležitý v dvoch rovinách. Prvá, kontextualizovaná informácia poskytujúca poznanie o aktivitách, individualitách a objektoch reprezentovaných v obsahu obrázku. Druhá, regulovaním kontextov v ktorých boli obrázky vytvárané, je zaistená reprezentatívnosťou ich obsahov.¹⁶ Tieto procedúry sa snažia vytvoriť podmienky pre spoľahlivú analýzu, pretože význam toho čo hľadáme v analýze je tvarovaný kontextom stanoveným systematickým zaznamenávaním počas práce v teréne. Tento prístup vyžaduje kvôli zodpovednej analýze aby vizuálna evidencia bola kontextuálne kompletná a sekvenčne organizovaná.

Ďalším prístupom je návrh S. Pink, ktorý predpokladá upustenie od ideí, že analýza etnografického videa a fotografií znamená transkripciu systematicky zazname-

15 SEEBOHM, T. Hermeneutics: Method and Methodology, *Contributions to Phenomenology* 50, 2004, p. 272.

16 COLLIER, J. Photography and Visual Anthropology, HOCKINGS, P. (ed.) *Principles of Visual Anthropology*, New York 1995, pp. 250–253.

návanej a konceptualizovanej vizuálnej evidencie do písaného textu. Namiesto toho, reflexívny prístup k analýze by sa mal koncentrovať na to, ako obsah vizuálnych obrázkov je výsledkom špecifického kontextu ich vytvárania a na rôznosť ciest akými sú videá a fotografie interpretované.¹⁷ Naše potreby dokumentácie a porozumenia reality v teréne nás viedli k spájaniu získaných dát a informácií teda medzi vizuálnymi a ďalšími (verbálnymi, písanými) poznatkami.

ANALÝZA V ATLAS.TI

Zvoleným nástrojom, ktorý umožňuje na základe ukotvenej teórie (*grounded theory*) vkladať takéto pramene, dáta, informácie a dokumentáciu do jedného úložiska dát je ATLAS.ti¹⁸. Výskumná lokalita — Dolinka tvorí samostatnú hermeneutickú jednotku (*HU*) tohto nástroja-softvéru. Od roku 2008 sa vkladajú jednotlivé zistenia získané výskumom, spätne archívne dáta, zistenia z predchádzajúcich rokov a komparatívny materiál. Terénne zistenia realizujeme v teréne uplatnením terénnych metód pozorovania podľa rôznej participácie výskumníkov, rozhovorov s rôznou mierou ich štruktúrovania, pramenných a komentovaných transkripcií verbálnych a neverbálnych prehovorov, foto, video a audio dokumentácie.

Prvé zistenia v teréne vedú k bežnej evidencii skúmanej lokality, nasledujú overovania ich senzibilizujúcich koncepcií výkladu.¹⁹ Výklad a reflexie výskumníkov sú z prostredia sociálnej a kultúrnej antropológie a humánnej etológie, ktoré k skúmanej problematike evidujú vlastné pomerne a metodologicky autonómne zistenia. Toto teoretické vymedzenie problematiky sa v systematike ATLAS.ti aktualizuje vo forme poznámok (*Memos*), zásadné štúdie sú však radené medzi primárne dokumenty (*PD*), excerptujú sa a rovnako sa k nim prikladá ich empirická evidencia. Tá nemusí byť priamym zistením v teréne, slúži ako komparatívny materiál pre lepšiu orientáciu výskumníka.

Základom analýz sú však vlastné terénne zistenia, ktoré sa môžu vkladať takmer v akejkolvek elektronickej forme do systému rovnako ako primárne dokumenty. Všetky primárne dokumenty potom tvoria 3 skupiny (*PD families*) podľa ich proveniencie — štúdie a texty, komparatívny materiál a terénne zistenia.

ATLAS.ti v jeho aktualizáciách podporuje prevažnú väčšinu formátov v akých sa teoretické pokrytie problematiky ako aj terénna dokumentácia realizuje. Základom analýz je potom poznámkovanie (*Quotations*) a kódovanie (*Codes*) dát a informácií, ktoré je vzhľadom na rôznorodosť sociálnej komunikácie a hlavne komunikačných módov v akých sa zistenia realizujú, najzložitejšou prácou výskumníka. Odbornú interpretáciu vo výskumnom interdisciplinárnom tíme pozná zväčša jeden alebo pár špecialistov. Obsahová analýza je predmetom vlastného bádania špecialistu — pre spoločnú interpretáciu sa musí používať spoločný teoretický jazyk vytvorený zo všeobecne zrejmej terminológie jednotlivých disciplín.

17 PINK, S. *Classifying and Interpreting Photographic and Video Materials*, PINK, S. (ed.) *Doing Visual Ethnography*, London 2005, pp. 94–114.

18 FRIESE, S. *ATLAS.ti Scientific Software Development GmbH*, <http://www.atlasti.com/uploads/media/atlasti_v7_manual_201301.pdf>, [2014].

19 HENDL, J. *Qualitatívni výzkum: Základní metody a aplikace*, Praha 2005, s. 27.

Kódovanie je selektívne preskupovanie dát, pri ktorom je symbol priradený k úseku dát, a klasifikuje ho, kategorizuje, alebo kóduje.²⁰ Vytváranie kódov a ich váha podporená empirickou evidenciou zistenia je denná, priebežná forma zistení, ktoré sú živou menlivou formou. Zistenia reflektujú ako synchronnú tak aj diachrónnu rovinu poznania problematiky. Výhodou systému je, že zabezpečuje dokonalú evidenciu terénneho údaja vo všetkých jeho modifikáciách, autorstve a analytickou prácou rôznych výskumníkov v čase. Práca so všetkými dátami je adresná a časovaná, autori majú prístup k dátam s ich autorským limitovaným alebo voľným zdieľaním.

Hermeneutický postup analýzy reprezentuje predovšetkým odhaľovanie vzťahov (*Relations*) medzi poznámkovaním (*QU*), medzi kódami (*CO*) a poznámkami a kódmi vzájomne. Rovnako sa to deje na úrovni kódov, primárnych dokumentov a ich vyššej úrovne sémantiky — rodín. Aktuálny stav analýz významov verifikujeme v skupine a tvorí základ pre interpretáciu jednotlivých tém, ktoré spracovávajú výskumníci. V prípade tohto textu tvoria podklad pre našu interpretáciu obsahov kolektívnej pamäte a reprezentácií. Interpretácia má podobu textu ako aj siete (*Network View*) kde sú empirické zistenia organizované do poznatkových uzlov (*NODs*) a vizualizované v topologických alebo sémantických nákresoch.

Z hľadiska interdisciplinárneho zloženia výskumníkov je veľmi dôležité priebežné triedenie poznámok, ktoré sa už realizuje mimo terén ako network bádateľov. Rovnako v prostredí individuálneho výskumníka prebieha zatriedovanie kódov do zoskupení podľa záujmu o terénne zistenia podľa jednotlivých disciplín (*Super Families Codes*). U nás najviac poznatkovej bázy reprezentuje *social anthropology family*, *cultural anthropology family*, *human ethology family*, *ethnology family*, *anthropolinguistic family*, *cognitive science family*.

Verifikácia a objektivizácia našich interpretácií poznatkov za sedemročné obdobie návratových výskumov sa realizovala v roku 2012 pomocou skupinovej explikácie pri projektovaní získaných archívnych ako aj terénnych snímok a vedenia skupinového interview. Zaznamenávalo sa rovnako aj kvantifikujúce skóre pri jednotlivých členoch skupiny, ktorá tvorila približne 50 % zastúpenie celej výskumnej lokality. Oprávnenosť na takúto interpretáciu poznatkov získaných prevažne v interakciách s jednotlivcami zvyšuje použitie metód výskumu skupiny. Metóda vizuálnej antropológie obsahuje skúmanie vizuálnych obsahov a kontextov pamäte (aj kolektívnej) analýzou obrazov. My sme použili archívne historické foto snímky skúmanej lokality z období 1940–1950, 1970–1990 a naše snímky 2000–2010. Snímky sme zoradili k jednotlivým kódom ktoré sme získali výskumom a ktoré boli dostatočne empiricky ukotvené o naše zistenia obsiahnuté v poznámkovaní (*Quotations*). V dvoch projekciách sa tématické skupiny fotografií prezentovali reprezentatívnej skupine z výskumnej lokality doplnenej o najstaršiu generáciu. Tá v čase výskumu bývala mimo skúmanú lokalitu, no stále sa s ňou identifikovala. Predmetom výskumu tímu (8 výskumníkov) bolo počas projekcie zaznamenávať reflexie respondentov k jednotlivým fotografiám a video sekvenciám reprezentujúcim udalosti, osoby a podoby lokality. Rovnako bolo potrebné zaznamenávať ich skóre, čo sa odrážalo v ukotvení kódov o ich aktuálnu empirickú evidenciu. Veľmi dôležitá je následné zaznamená-

20 Ibid. s. 228.

vanie prehovorov ideálnych respondentov podľa matice dát²¹ a skupinová verifikácia samotnými respondentami. Koriguje jednotlivé variantné predstavy a vytvára ich spoločný kolektívny výklad. Tento výklad sme zaznamenávali po projekcii v skupine v skupinovom interview s respondentami s úmyslom zaznamenať invariantné štruktúry obsahov kolektívnej pamäte.

ETNOGRAFIA KOLEKTÍVNEJ PAMÄTE V LOKALITE: DENNÉ TERÉNNÉ ZISTENIA

Denné dáta určené na obsahovú analýzu sú predovšetkým terénny denník pozorovania, foto dokumentácia, audio záznamy a transkripcie prehovorov respondentov získaných v rozhovoroch. Kontextuálne zistenia zastupujú video sekvencie a dopĺňujúce foto snímky. Najväčšie zastúpenie dát majú udalosti dňa, a večerné témy rozhovorov a rozprávania. Respondenti situujú dennú skúsenosť do minulosti, zväčša ako do minulosti kedy bolo dobre, kedy bol dostatok práce. K tejto projekcii do minulosti zväčša prikladajú skúsenosti z autopsie alebo prezentovanie seba a svojho príbehu pre nás i pre respondentov v pomerne nejasnej historicite príbehov. Historickými medzníkmi v biogramálnom cykle muža v lokalite je školský vek, rodičovstvo a manželstvo (manželky a družky), vojenčina popr. väzenie, zamestnania, choroby, narodenia a úmrtia. U žien sú to predovšetkým udalosti spojené s narodením a úmrtím príbuzných. Synchronne spomienkové memorovanie (2–3 respondenti) naráža na veľké problémy s interpretáciou a zhoda u respondentov sa hľadá veľmi ťažko. Početne časté denné interakcie obyvateľstva a spoločné prežívanie udalostí majú za následok, že obyvateľstvo si málo uchováva osobné (vnútorné) tajomstvá a zo všeobecných historických udalostí (zmeny v spoločnosti a obci) prezentuje predovšetkým spoločenstvom vyselektovanú a takto kolektívne objektivizovanú interpretáciu. Určitou kolektívnou normou pre výklad minulosti pred rokom 1989 je spájanie tohto času s obdobím dostatku práce. Tento výklad používajú a si ho aj osvojili aj respondenti, ktorí obdobie prežívali ako deti, prežili ho sčasti na vojenskej základnej službe alebo vo väzení.

Po roku 1989 v lokalite zostalo len pár rodín, staršie obyvateľstvo (nad 60 rokov) sa z lokality odťahovalo takmer úplne. Z tejto lokality odišla približne polovica obyvateľov do miest so zmiešaným obyvateľstvom. Obdobie po roku 1989 reprezentujú klasifikácie bieda, nedostatok práce, veľa detí, rozvodovosť, alkoholizmus, kriminalita. Konkrétne príhody, repertoár lokálnej *oral history*, stroskotávajú na všeobecnom normatívne ochraňovať spoločenstvo pred zásahmi z vonku — mimo lokality a tak jednotlivé príhody a udalosti sú vedome vytesnené z naratívneho repertoáru respondentov. Tragické udalosti a denné konflikty sa zapamätávajú krátkodobu. Jednotlivé tragické udalosti sa často nabalujú na jednu v širšom spoločenstve pomerne známou tragédiu zavraždenia členov osady. Jej interpretovanie sa kolektívne štylizuje do podoby oficiálnej verzie priebehu udalosti. Počas obdobia výskumu je zreteľný posun reálneho príbehu do fabulácie, ktorú sme každoročne evidovali až po určitú folklorizáciu naratívnej látky.²²

21 PETRUSEK, M. *Teorie a metoda v moderní sociologii*, Praha 1993, s. 116.

22 KLOBUŠICKÁ, P. *Populárne mýty o folklóre a folklorizme*, Banská Bystrica 2009.

FUNKCIA KOLEKTÍVNEJ PAMÄTE PRI KLASIFIKOVANÍ A IDENTIFIKOVANÍ PRÍBUZENSTVA

Keďže v lokalite prevládajú početné rodiny, rozpoznávanie a klasifikovanie príbuzenstva je dôležitou súčasťou napríklad aj pri rozpoznávaní vhodného či nevhodného partnerstva. U mužov otcovská línia a u žien materská línia sú základné príbuzenské štruktúry, kde môžeme sledovať synchronizáciu znalostí, ktorá je vzhľadom k početnosti afinitného príbuzenstva obtiažna. Rovnako aj tu je zrejмый medzerovitý charakter už na úrovni 2. a 3. stupňa príbuzenstva, ten sa všeobecne vysvetľuje malým zastúpením staršej generácie priamo v osade. U ženatých mužov sme nezaznamenali nikoho, kto by vedel vymenovať potomstvo v prvej a druhej línii afinitných príbuzných. Tu napomáha paralelné rómske pomenovanie jednotlivca — prezývka, ktorá v sebe zväčša kóduje príbeh, ktorý pozná väčšina členov komunity. Tento príbeh zväčša sprevádza člena spoločenstva po celý život. Pamäť príbehu pomáha identifikovať osobu v lokalite i mimo lokalitu a napríklad osoby navracajúce sa do lokality sa týmto menom-prezývkou prezentujú. Do tohto príbehu spoločenstvo často priebežne zasadzuje nové poznatky a príbehy, následne dochádza k variovaní príbehu, ktorý si komunita vytvára a traduje medzi generáciami. Príbeh v komunite žije a dopĺňa sa aj počas pobytu mimo lokalitu. Je potrebné uviesť, že vplyvom odchodu staršej generácie z osady sa mezdigeneračná transmisia poznatkov identifikujúca jednotlivca značne narušila. Napr. pre verifikáciu našich zistení pomocou sme museli prizvať aj starších respondentov žijúcich momentálne mimo výskumnej lokality.

KOLEKTÍVNA PAMÄŤ A TOPOLOGIA MIESTA

Dobrou orientačnou líniou sa v rozhovoroch ukazuje sledovať líniu vlastníctva obydlia i predmetov dennej spotreby. V osade často dochádza k zmene miesta bývania a to buď priamo v osade, mimo osadu alebo spätne-návratovo. Stavba obydlia, zaujatie alebo získanie nového obydlia, sú v časovom slede príbehov a ich prehovorov dobre vystavané a topológia miesta sa javí ako najlepší organizátor času. Keďže majitelia malých obydlií nie sú zároveň aj majitelia pozemkov, chronológia miesta a nároku naň sú dôležitou zložkou kolektívnej pamäte. Zrejмый je to predovšetkým pri mnohých sporoch kde formálne právo nemá nástroje ako zasiahnuť, zväčša sa uplatňuje obyčajové právo viažuce sa k miestu a stupni spríbuznenia k predchádzajúcim obyvateľom miesta.

SPÔSOBY SELEKCIE A STABILIZÁCIE OBSAHOV KOLEKTÍVNEJ PAMÄTE

Za najzákladnejšie formy komunikácie ktoré sme zaznamenali pri výskume považujeme dennú sociálnu interakciu, generačné schádzanie sa, schádzanie sa pri obradoch. Denná sociálne interakcie vyplývajú zo základného cyklu zabezpečenia funkcií — tepla, jedla, vzdelávania a prác. Zabezpečenie dreva je jednou zo základných

povinností mužov a chlapcov, tu dochádza k najčastejším vzájomnému kontaktovaniu. Rovnako je to v prípade príležitostnej práce, ktorú realizujú často v skupinách z osady a to doma i v zahraničí. Zabezpečenie domácnosti denne spočíva v získavaní surovín, vody a príprave jedál, čo je povinnosť žien a dievčat. Časť týchto povinností ženy vykonávajú rovnako v skupinách. Stratégie správania sa, konanie jednotlivca mimo osady sa riadi normatívmi zdieľanými komunitou. Generačné schádzanie sa detí²³, dospievajúcej mládeže, mužov a žien limitujú prostriedky k takémuto správaniu sa. V skupine sa cítia istejší. Podľa našich zistení v pamäti udržiavajú viacero príbehov s konfliktami s majoritným obyvateľstvom. Ich verifikáciou sme zistili veľkú mieru fabulovania. Fabulovanie príbehov tu plní funkciu prevencie, príbehy ktoré sú často bežnou interakciou medzi deťmi a mládežou si dotvárajú tak, aby nimi zdôvodňovali nevyhnutnosť spoločnej ochrany.

Tri obrady biodromálneho cyklu narodenie, svadby a pohrebný obrad stráženie pri mŕtvom — *virastáše*, sú považované za tradičné príležitosti pre obradové stretávanie sa. Sú to tradíciou podmienené situácie, kde sa v komunite synchronizuje poznanie, hodnotový systém, predstavy a kolektívny výklad udalostí. Je potrebné uviesť, že počas doterajšieho výskumu sa nám priamo v lokalite nepodarilo realizovať priame pozorovanie a získavanie dát v týchto situáciách. Je to z dôvodov etiky výskumu a taktiež z dôvodu, že respondenti nemajú prostriedky na zabezpečenie pohostenia, ktoré je samozrejmom a nevyhnutnou súčasťou obradov. Naš prístup k získavaniu informácií reprezentujú hlavne sprostredkované informácie a participácia na pohrebných obradoch mimo osady, ktoré sú častejšie.

V skúmanej lokalite sa udržiavajú role rozprávačov príbehov, ktorí sú pozývaní hlavne na časť pohrebného obradu — nočného stráženia pri mŕtvom. Prostredníctvom skúmania ich role, ktorú v rituáli zohrávajú sme vykonali 3 pozorovania mimo osady, v roli zúčastneného pozorovateľa, eticky samozrejme bez možnosti snímania. Vo všetkých troch prípadoch boli rakvy vystavené doma, na dvore. V pohrebnom rituáli vystupujú rozprávači vo funkcii *affect managera* — osoby, ktorá svojim správaním a komunikáciou riadi expresívne prežívanie smútku. Ich úloha spočíva v tom, ako navodiť uvoľňujúce vizuálne prejavy smútku i úľavy u komunikantov, ktorí vedome potláčajú tieto expresie. Pohrebný obrad sa zachováva v štruktúre prechodového obradu, teda *predprahová časť* — obliekanie mŕtveho, vystavenie mŕtveho, *pomedzná časť* — stráženie mŕtveho, pochovávanie, *post prahová časť* — pohrebná hostina, smútočné obdobie. Dôležitou funkciou rozprávačov je verbalizovať v príbehoch a rozprávkach mentálne reprezentácie v emotívnych situáciách ako je strach, úzkosť, smútok, zmätok. Príbehy a rozprávky, ktoré rozprávajú, uvoľňujú atmosféru úzkosti a reprezentujú tak kolektívny výklad situácie. Príbehy o živote zosnulého človeka sú fabulované a situované do univerzálnych sujetov, kde prezentujú každého člena spoločenstva podľa aktuálnych hodnotových normatívov spoločenstva.

23 DOUBEK, D. — LEVÍNSKÁ, M. — BITTNEROVÁ, D. Socializace dítěte ve vyloučené lokalitě: Schéma děti si dělají, co chtějí, *Lidé města*, <<http://lidemesta.cz/index.php?id=895>>, [2014].

KÓDOVANIE OBSAHOV KOLEKTÍVNEJ PAMÄTE

Výsledkami našich zistení boli zmapované a zhodnotené zistenia, ktoré v období 2005–2012 tvorili najčastejšie obsahy kolektívnej pamäte skúmanej lokality. Tieto sme zoskupovali do skupín kódov-rodín, ktoré reprezentujú spoločne zdieľané a interpretované témy. Samotné kódy klasifikujú ktoré mentálne reprezentácie a s akou silou ukotvenia k empirickej evidencii sú používané ku spoločnému výkladu miestnej pamäte. Všetky empirické zistenia z terénu ukotvujú naše poznatky a dopĺňajú sumarizované výsledky v kódoch a v rodinách kódov.

Rodiny kódov (počet kódov z ktorých sú vytvárané)	Kódy (početnosť empirických zistení – zastúpenie v rodinách kódov)
biodromálny cyklus (10)	Adam Cibula (65-1)
komunita (8)	blahobyť v minulosti (43-2)
konflikty (8)	cesta a múr (35-1)
príbehy o kulturistovi z lokality (7)	deti (105-2)
príbehy o lekárovi z lokality (9)	dobré zvieratá (46-2)
príbehy o muzikantoch (9)	Ján Cibula (36-2)
rodina (11)	komunita a rodina (55-2)
topografia miesta (6)	konflikt s bielymi (75-3)
zamestnanie (9)	les (25-1)
	lokalita Dolinka (85-7)
	manžel, manželka (41-2)
	narodenie (52-1)
	nedostatok zamestnania (92-5)
	nekonfliktné vzory (25-2)
	obydlie (32-2)
	povodeň (22-1)
	práca v zahraničí (36-1)
	práca, usilovnosť a talent (42-1)
	príbehy o miestnom kulturistovi (12-1)
	príbehy o miestnom lekárovi (10-1)
	psi (36-1)
	rodenie (46-1)
	rodičia (14-1)
	studnička (52-1)
	súrodenci (16-1)
	talent (52-1)
	úmrtie (45-1)
	väzenie (8-2)
	vzájomné konflikty (22-2)
	zlé zvieratá (13-1)

Kódy a rodiny kódov ktoré tvoria obsahy kolektívnej pamäte v lokalite Dolinka v rokoch 2005–2012

Tieto kódy tvoria obsahy kolektívnej pamäte, kde relácie medzi nimi vytvárajú sieť, ktorá tvorí invariantné štruktúry jednotlivca, premieta sa v interpretáciách skutoč-

nosti, prehovorochoch, sujetoch a ich fabulovaní. Relácie, ktoré sme zisťovali medzi jednotlivými kódmi ako aj kódmi ich rodinami, vyjadrujú najčastejšie vzájomné logické väzby zistené pozorovaním.

ZÁVER

Kolektívne normy úspechu a správania v lokalite symbolizujú dve reálne postavy — osoba úspešného lekára — Ján a úspešného kulturistu — Adam. Obe reprezentujú dve obdobia ktoré historicky ohraničujú kolektívnu pamäť. Úspešný lekár doznieva v pamäti najstaršej a strednej generácie a jeho rola symbolizuje úspech dosiahnutý hodnotami usilovnosti a dlhodobého zvládania prekážok. Konanie tejto postavy sa folklorizuje, čo umocňuje fakt, že je postavou historickou, nežijúcou. Príbehu, ktorý je symbolicky vystavaný na vzdelávaní, mladá generácia nerozumie, hodnotu vzdelania nespája s kategóriami úspechu. Pre ňu symbolizuje úspech aktuálna postava úspešného kulturistu, s ktorou sa identifikuje veľká časť dospievajúcich chlapcov. Keďže táto postava je aktuálna-stále žijúca a teda konfrontovateľná jej symbolický popis je málo mýtizovaný a príbeh stále doplňaný. Z početností zistení samotných obsahov vyplýva, že Ján je stabilnejším symbolom ako Adam. Naša hypotéza podporená Petrusekovou schémou o fixácii symbolov v textoch a netextoch zodpovedá našim zisteniam o prevažne symbolickom charktere obsahov kolektívnej pamäte. V našej výskumnej lokalite pri mentálnom vzore *lekára* prevažujú texty a pri *kulturistu* netexty.

Obdobie nášho výskumu bolo charakteristické hodnotovým stretom dvoch generácií, ktoré mali zásadne odlišné prežívanie času. Staršia generácia prežívala deň prevažne v pracovnom prostredí mimo lokality, mladšia prežíva deň prevažne v lokalite mimo pracovného prostredia. Tento stret hodnôt je zrejmy aj pri preferovaní mentálnych vzorov. Staršia, početne slabšia, preferuje mentálny vzor lekára, mladšia kulturistu.

Etnologická perspektíva považuje za základ stabilizovania látky v spoločnosti trostupňovú generačnú selekciu. Keďže v lokalite je generačné zastúpenie nepomerné (najmladšia 30 %, stredná 50 %, najstaršia 20 %) až výsledky výskumu kolektívnej pamäte najmladšej generácie môžu v budúcnosti verifikovať, ktoré obsahy kolektívnej pamäte sú stabilné a ktoré budú vytesnené.

Z nášho priebežného overovania formou projekcie a skupinovej verifikácie vyplýva, že historizujúce informácie viažúce sa na miesto, osoby, príbehy v lokalite sú minimálne a generačne sa netransmitujú. To zdôvodňujeme zmenou komunikácie, keď prevažujú informácie získané z médií nad informáciami získanými kontaktne. To má za následok, že denný prídel príbehov ktoré spoločnosť denne získava a verbalizuje, vytlačilo tvorivosť skladania vlastných sujetov. Odráža sa to aj v malej početnosti v tradičných príležitostiach stretávania sa medzigeneračne, kde sú takéto príbehy očakávané.

Informácie sa nám javia ako promiskuitné — nemajú viažúci sa element k societe a prostrediu, nahrádzajú informácie žité a konkrétne sa spájajúce s odohranou udalosťou. V príbehoch a témach absentuje hľadanie spoločných postojov, čím vysvetľujeme aj nami zistenú rôznorodosť tém v kategórii *kódy*. Kolektívna pamäť skúmaného

lokálneho spoločenstva je potom zostavená kaleidoskopicky z útržkov individualizovaných spomienok a rezíduí na aktuálne prežívané udalosti.

Historická pamäť absentuje alebo je veľmi krátka, za najžiadanejšie informácie sa považujú stratégie a vzory zabezpečujúce aktuálne prežitie. Sociabilita členov lokálneho spoločenstva ako aj vzájomné kontaktovanie sa pri príležitostiach je minimálne. Historické príklady-vzory dlhodobého snaženia o dosiahnutie úspechu sú vytláčane a zabúdané. Keďže v lokalite absentujú rozsiahlejšie pamäťové dokumentácie (albumy, zápisy a pod.), nedochádza k podpornému oživovaniu obsahov kolektívnej pamäte. Dochádza k zániku identifikujúcej funkcie kolektívnej pamäte lokálneho spoločenstva do vnútra ako aj na vonok, sociokultúrne normy, vzory správania, individuálny hodnotový systém podlieha regresu. Za pozitívny fenomén však môžeme považovať záujem o lokalitu zo strany bývalých členov lokálneho spoločenstva, ktorí prinášajú nové poznania a vedome začínajú upevňovať väzby na lokalitu cez hľadanie spoločne zdieľaných tém.

FIELD RESEARCH OF MEMORY CONTENTS AND HERMENEUTICAL ANALYSIS OF DATA

The term *collective* in Central European science tradition was impacted by distinctive indoctrinate but in terminology stable term meaning as f.e. *collective memory*. In the field research is evidence collective memory contents by interdisciplinary research theme. The article communicates an field returnable stationary research results (2008–2012) by author and students of the Faculty of Humanities, Charles University in Prague. This results are systematized by ATLAS.ti and hermeneutically analysed. Findings besides collective memory contents evidence direct to uncover relations which put link for sujet invariants and mental representations. Author exemplified contexts in which come about memory contents stabilisation in reserch locality as well frequent situations where group interpretation of socio-culture normatives arised. For finding and data verification was applied visual ethnography method.

KEYWORDS

Fieldwork — Memory — Data — Hermeneutic — Analysis